Dayton Antlaşması (Aralık/1995) Öncesi ve Sonrasında Bosna-Hersek'in Demografik Yapısı

Yrd. Doç. Dr. Halil Kurt[1] **Ayşe Yaşar[2]**

[1]Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, hkurt@marmara.edu.tr.

[2]Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi, yasar.ayse@outlook.com.tr

Özet: Bosna-Hersek, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı Balkan coğrafyasının merkezinde yer alan bir ülkedir. Eski Yugoslavya'nın dağılma sürecinde 1 Mart 1992'de yapılan referandumla bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek, 1992-1995 yılları arasında kanlı bir iç savaşa ev sahipliği yaptı. Bildiride, Bosna-Hersek'in tarihi süreçteki genel demografik yapısı, etnik ve dini grupların miktar ve oranları ile ülke içerisindeki dağılışları ortaya konulmaya çalışıldı. Bunun için ülkede yapılan nüfus sayımları, resmi istatistikler ve raporlar, BM (Birleşmiş Milletler) ve diğer kurumlara ait veriler ile konuyla ilgili yapılmış yerli ve yabancı çalışmalardan azami ölçüde yararlanıldı. Bu çalışmanın başlıca amacı; Dayton Anlaşması öncesi ve sonrasında Bosna-Hersek'in genel demografik yapısı ile etnik ve dini grupların oranlarındaki değişimi ve ülke içindeki dağılışı hakkında mukayeseli analizler yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Dayton Antlaşması, Etnik Yapı, Dini Yapı.

The Demographic Structure Of Bosnia Herzegovina Before And After the Dayton Agreement (December/1995)

Abstract: Bosnia Herzegovina is a country which is situated in the centre of Balkan geography where different cultures live together. Being declared independence with the referendum of 1 March 1992 in the political fragmentation period of former Yugoslavia, Bosnia Herzegovina witnessed a bloody civil war between the years 1992-1995. In this paper, it has been aimed to present the general demographic structure, number and ratio of ethnic and religious groups and their distribution in the country. For this purpose, the population censuses of the country, official statistics and the reports, data's of UN (United Nations) and other institutions and the local and foreign studies related with the subject has been used in maximum. The principal aim of this study is to make some comparative analysis related with the general demographic structure of Bosnia Herzegovina before and after the Dayton Agreement and about the change in the ratios of ethnic and religious groups and their distribution in the country.

Key Words: Bosnia Herzegovina, Dayton Agreement, Ethnic Structure, Religious Structure.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, 6 cumhuriyet (Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya) ve iki özerk bölgeden (Kosova, Voyvodina) oluşmaktaydı. 1980 yılında Tito'nun ölümü ile Komünist Parti içindeki mücadeleler şiddetlenmiş, ekonomik kriz iyiden iyiye kendini göstermeye başlamış ve birçok etnik ve dini gruptan oluşan ülkede çekişme ve gerginlikler artmıştı. Özellikle etnik grupların ayrılıkçı hareketlerinin artması ile birlikte kendini Yugoslavya'nın koruyucusu olarak gören Miloseviç liderliğindeki Sırbistan, ayrılıkçı hareketleri sert müdahaleler ve şiddet ile bastırma yoluna gitti. Yugoslavya'nın parçalanışını resmen başlatan ilk adım 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Slovenya'dan geldi. Aynı yıl Hırvatistan ve Makedonya da bağımsızlığını ilan etti. Nihayet 1 Mart 1992'de yapılan referandumda oyların çoğunluğunun Yugoslavya'dan ayrılma yönünde kullanılması neticesinde Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti. Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnaklar ile beraber Hırvatlar'da bağımsızlık referandumuna olumlu oy kullanırken, Sırplar Bosna-Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılmasına karşı çıkmıştır.

Bosna-Hersek içerisinde başta Boşnak, Sırp ve Hırvat olmak üzere birçok etnik grubun yaşaması nedeniyle bu ülkeye "Küçük Yugoslavya" adı verilmekteydi. Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Sırpların saldırıya geçmeleri ile aynı ülke içinde yaşayan Boşnak, Hırvat ve Sırplar birbirlerine düşman oldular. Bu savaşla birlikte toplama kampları kuran, işkence ve toplu katliamlara imza atan Sırp

kuvvetlerinin amaçlarına ulaşmak için izledikleri strateji, ülkede homojen etnik-coğrafi birimler oluşturmaktı. 1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşması ile sona eren Bosna Savaşı, çoğunluğu Müslüman Boşnak olan yüzbinlerce kişinin ölmesine, 2 milyondan fazla kişinin mülteci durumuna düşmesine veya yerinden edilmesine neden oldu. Bu durum ülkenin etnik yapısı ve dağılışı üzerinde önemli değişikliklere neden oldu.

1. DAYTON ANLAŞMASI SÜRECİ

Dayton Anlaşması, Bosna Savaşı'nı bitiren anlaşmadır. Bosna Savaşı'na giden süreçte Yugoslavya'da Tito'nun ölümü ile 1980'ler boyunca ekonomik sıkıntıların kendini iyiden iyiye hissettirmesi, birçok etnik unsurdan oluşan ülkede bu gruplar arasındaki çekişmelerin artması, merkezi yapının zayıflaması ve ayrılıkçı hareketlerin yükselişe geçmesi ile birlikte 1990'lı yılların başından itibaren ülke içindeki cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar.

Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde yaşanan iç savaşlar oldukça kanlı geçti. 1946 yılından itibaren Yugoslavya'nın yönetiminde egemen güç olan ve dağılma sürecinde de kendini Yugoslavya'nın mirasçısı addeden Sırbistan, 1990'dan itibaren çeşitli bağımsızlık yanlısı hareketlerin karşısında pozisyon aldı. Cumhuriyetlerin kendi içlerinde bağımsızlıklarını kabul etmekle beraber merkezi otoriteye bağlı kalmasını isteyen Miloseviç liderliğindeki Sırbistan; 1991 yılında Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'nın bağımsızlıklarını ilan etmelerine engel olamadı (Armaoğlu, 2016: 822-824).

Bu arada Bosna-Hersek'te de Sırp milliyetçiliğinin hız kazanması ile beraber Müslüman halkta, Sırp karşıtı tepkiler ve bağımsız bir Bosna-Hersek cumhuriyeti talebi dile getirilmeye başlanmıştır. Bosna-Hersek'te 1990 yılı sonunda, Yugoslavya içindeki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de seçimler yapılmış, seçim sonuçlarına göre Müslüman Boşnakların Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratske Akcije) SDA % 38, Sırp milliyetçisi Sırp Demokrasi Partisi (Sırpska Demokratska Stranka) SDS % 30 ve Hırvat milliyetçisi (Hırvatska Demokratska Zajednica) HDZ % 16 oy almıştır. Hükümetin de ülke içindeki etnik grupları yansıtacak şekilde ağırlıklarına göre kurulduğu ülkede cumhurbaşkanlığına SDA lideri Aliye İzzetbegoviç seçilmiştir. Aslında 1990 yılı seçim sonuçlarına bakıldığında, ülke içindeki farklı gruplar olan Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatları yansıtacak şekilde oyların % 90'ını bu partilerin toplaması; kurulan hükümet kurumlarında etnik rekabetlerin yaşanması, partilerin kendi taraftarlarını yanlarına çekmek adına milliyetçi söylemlerde bulunmaları, cumhuriyet içerisindeki etnik gruplar arasında zaten mevcut olan gerginliklerin artmasına neden olmuştur. Müslümanlar ve Hırvatlar Bosna-Hersek'in bağımsızlığını savunurlarken, Sırplar ise Bosna-Hersek'in (Hırvatistan ve Slovenya'nın ayrılmasından sonra geriye kalan) küçülmüş Yugoslavya'nın içerisinde kalmasını istiyorlardı. Bosnalı Sırpların amacı, Bosna-Hersek devletinin bağımsızlığını engellemek ve kendi kontrolleri dahilinde bir devlet oluşturarak Sırbistan'a bağlamaktı (Dalar, 2008: 96).

Bosna-Hersek'te 1990 ve 1991 yıllarında yükselişe geçen Sırp ve Hırvat milliyetçilikleri esasen bu etnik grupların Sırp ve Hırvat "anavatanlarından" beslenmekteydi. Dolayısıyla Sırp ve Hırvatlar, Bosna-Hersek topraklarına "Büyük Sırbistan" ve "Büyük Hırvatistan" projeleri içerisinde yer veriyorlardı. Yine Boşnak Müslümanların, Yugoslavya'daki etnik gruplar içinde Arnavutlardan sonra en fazla doğum oranına sahip ikinci etnik grup olması, Hırvat ve özellikle Sırp milliyetçilerini rahatsız etmekteydi (Bora, 1994: 58-59).

1991 yılının Eylül ve Kasım aylarında Sırplar, Bosna-Hersek topraklarında Sırp Özerk Cumhuriyeti'ni ilan etmiş, Sırp olmayanlara yönelik ayrımcılık ve terör politikası izlemeye başlamış ve 10 Kasım 1991'de Sırbistan'ın temsil ettiği Yugoslavya'ya bağlanmak için referandum yapmışlardır. İlan edilen özerk cumhuriyet "Republica Srpska (Sırp Cumhuriyeti)" olarak anılmaya başlamıştır. Bosna-Hersek içindeki bu cumhuriyet aynı zamanda kendilerini Müslüman Boşnaklardan koruma gerekçesi ile Yugoslav Halk Ordusu yani JNA'nın korumasını talep etmişler, böylece Sırp askerleri Bosna-Hersek'e nakledilmişlerdir (Kenar, 2005: 169-170).

29 Şubat-1 Mart 1992 tarihlerinde Bosna-Hersek'te bağımsızlık referandumu yapıldı. Boşnaklar ve Hırvatların geniş çapta katılım gösterdiği referandumu Sırplar boykot ederek oy kullanmadılar. Halkın % 62,8'inin oy kullandığı referandumda oyların % 99,7'si bağımsızlık taraftarıydı. 3 Mart 1992'de ilan edilen Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, 6 Nisan 1992'de Avrupa Topluluğu, 7 Nisan 1992'de ABD

resmen tanıdılar. Cumhuriyetteki Sırplar, Sırp Cumhuriyeti'ni 1991 yılında ilan etmişlerdi ve sonraki süreçte Yugoslavya'ya bağlanmayı amaçlıyorlardı. JNA'nın Bosna-Hersek topraklarına gittikçe daha fazla yerleşmesi ve "Büyük Sırbistan" hazırlıkları, bir yandan Hırvatların da benzer oluşumlara yönelik tavırları, Boşnak Müslümanların cumhuriyet içindeki Sırplar ve Hırvatlar gibi başka bir "anavatana" sahip olmaması, Bosna-Hersek'in dağılmasından duydukları endişenin artmasına neden oldu (Kenar, 2005: 169-170).

5 Nisan 1992'de Bosna-Hersek parlamentosunun Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ve Yugoslavya'dan ayrıldığını ilan etmesi ile başlayan süreçte Bosna Savaşı başladı. Bosna Savaşı'nı durdurmak adına pek çok girişimde bulunan uluslararası toplum, tarafları birçok kez bir araya getirmeye çalıştı. Her seferinde başarısız olan bu çabalar sonunda savaş, ABD'nin girişimleri ile 1995 yılının Aralık ayında imzalanan Dayton Anlaşması ile son buldu. Anlaşmayı Bosna-Hersek Devlet Başkanı Aliya İzzetbegoviç, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman imzaladılar. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya'dan oluşan Temas Grubu ve Avrupa Birliği temsilcileri de görüşmelere katıldılar. Antlaşmanın ardından 1996'da ülkeye NATO askeri gücü gönderildi (Erbesler, 2014: 14-16).

1992-1995 yılları arasında yaklaşık üç buçuk yıl süren Bosna savaşı sırasında 200 bin kişi öldürüldü, 2 milyondan fazlası evlerini terk etmek zorunda kalarak mülteci konumuna düştü ya da yerinden edildi (Lampe, 2017). Bu savaşta Sırplar tarafından çok büyük insanlık suçları işlendi. Srebrenitsa Katliamı bunlardan biridir. Birleşmiş Milletler'in ilan ettiği 6 güvenli bölgeden biri olan Srebrenitsa 1994 yılında çok büyük bir Müslüman Boşnak katliamına sahne oldu. Sırbistan sınırına yaklaşık 10 km uzaklıkta stratejik önemi fazla bir bölge olan Srebrenitsa, BM'nin bu bölgeyi güvenli bölge olarak ilan etmesiyle yoğun bir Müslüman Boşnak göçü aldı (Yavuz, 2017). Haziran 1995'te BM'in güvenli bölgelerinden biri olan Srebrenitsa'da 8000'den fazla Müslüman Boşnak erkek, Sırplar tarafından yapılan toplu katliamda öldürüldü. Bu katliamda özellikle erkeklerin öldürülmesi bu eylemin tam anlamıyla bir soykırım amacı taşıdığını kanıtlamaktadır.

Savaş öncesi 4.3 milyon nüfusu olan Bosna-Hersek'te 1995 yılının Aralık ayı itibariyle 900 bin kişinin komşu ülkeler ve Batı Avrupa ülkelerinde sığınmacı olduğu, 1.3 milyondan fazla kişinin ise ülke içinde yer değiştirmek zorunda kaldığı, böylece 2 milyondan fazla kişinin yerinden edildiği bilinmektedir (Cutts, 1999: 1). Sırpların uyguladığı savaş suçlarına dair çeşitli değerlendirmeler TBMM İnsan Hakları Komisyonu raporlarına da yansımıştır. Savaş yıllarında Bosna'ya insan hakları konusunda tetkiklerde bulunmak üzere gönderilen komisyonun hazırladığı raporda geçen şu değerlendirmeler durumun vahametini gözler önüne sermektedir:

"Bir bakıma Hırvatlar tutuyor, Sırplar vuruyor. Sonra da Hırvatlar "insani yardım" adı altında katliamdan kaçan yüzbinlerce Müslümanı arkadan boşaltıyorlar. Şu anda Boşnak mülteci sayısı 1.500.000 aşmış ve yeni bir Boşnak Filistin'i oluşmuş durumdadır…" (https: //www.tbmm. gov.tr/ komisyon/ insanhaklari/ belge/ kr 19BosnaHersek.pdf, 16 Aralık 2017'de erişildi).

Böylesine büyük katliamlara, yerinden edilmelere ve büyük nüfus hareketliliklerine sahne olan Bosna-Hersek'in demografik yapısında önemli değişiklikler meydan gelmiştir. Bu değişiklikler; soykırıma varan katliamlar sonucunda nüfusun azalması, etnik grupların nüfus miktarlarının değişmesi, etnik grupların ülke içindeki ağırlıklarının değişmesi ve genel nüfus ile etnik grupların ülke içine dağılımının savaş öncesi duruma göre farklılaşması anlamına gelmektedir.

21 Kasım 1995'te, dönemin Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Hırvatistan Cumhurbaşkanları, Aliya İzetbegoviç, Slobodan Miloşeviç ve Franyo Tudjman arasında Dayton Barış Anlaşması'nın parafe edilmesiyle, Bosna'daki savaş sona ermiştir. Dayton Barış Anlaşması'nın biri kısa, diğeri de uzun vadeli olmak üzere, iki temel amacı vardı. Kısa vadede savaşın durdurulması, ölümlerin ve yıkımların önüne geçilmesi hedeflenmişti. Daha uzun vadede ise, kalıcı barış ve istikrar için gerekli ortamın yaratılması amaçlanmıştı (Türbedar 2010: 1-3).

1995 yılının Aralık ayında başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun girişimleriyle Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya (Sırbistan) dışişleri bakanları bir araya getirilerek Dayton Anlaşması üzerinde uzlaştırıldı (Ekinci, 2014: 17). Bosna Sırplarının lideri olan Radovan Karadziç'in amacı, ülkeyi Bosna Hersek

Federasyonu ve Bosna Sırp Cumhuriyeti olmak üzere ikiye bölmekti (Schmidt, 2005). ABD Dayton Anlaşması'nın Sırpları, Sırp Cumhuriyeti gibi bir entiteyle ödüllendirdiğinin ve Bosnalılar için ise oldukça büyük dezavantajlar oluşturacağının farkındaydı. Bosnalı Müslümanların lideri Aliya İzzetbegoviç, ABD'nin Bosna güçlerini silahlandırıp eğitmesini talep etmiş, bu konuda bir söz almadıkça Dayton Anlaşmasını imzalamayacağını ifade etmiştir. Bosnalı Müslümanların İran gibi Müslüman devletlerden yardım talep etmesini engellemek için ABD'nin bu konuda söz verdiği ve bu şekilde Aliya İzzetbegoviç'in Dayton Anlaşmasını imzalamaya razı edildiği ifade edilmektedir. Bu Anlaşmaya göre ülke, on kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu (Federation of Bosnia-Herzegovina/FBiH) ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska/RS) adı altında iki ana bölgeye (entite) ayrıldı. Çoğunluğunu Boşnakların ve Hırvatların oluşturduğu Bosna-Hersek Federasyonu ülke topraklarının % 51'ini, Sırp Cumhuriyeti ise % 49'unu oluşturmaktadır. Ülkenin dışişleri ve para politikalarının üç kurucu halkın ortak katılımıyla belirlenmesine, fakat bu iki entitenin kendi anayasa, parlamento ve hükümetleri bulunmasına karar verildi. Hem Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan devlet sınırlarında yer alan hem de FBiH ve RS sınırlarının kesişiminde yer alan stratejik öneme sahip olan Brčko ise Dayton Anlaşması'nda çözüme ulaştırılamayarak 5 Mart 1999'da özerk ilan edildi (Ekinci, 2014: 17-20). Ülke ortak kurumlarının başında gelen Cumhurbaşkanlığı Konseyi; Müslüman, Sırp ve Hırvat olmak üzere her üç milletin birer temsilcisinden oluşmaktadır. Konsey dört yıllık bir süre ile görev yapar fakat Konsey başkanlığı sekiz aylık sürelerle el değiştirmektedir (Dalar, 2008: 99).

2. DAYTON ANLAŞMASI ÖNCESİNDE BOSNA-HERSEK'İN ETNİK YAPISI

Bosna-Hersek, Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti içindeki cumhuriyetler içerisinde üçüncü büyük yüzölçümüne sahip cumhuriyetti. Aynı zamanda etnik-demografik bakımdan oldukça karmaşık olan Bosna-Hersek, "Küçük Yugoslavya" olarak da adlandırılmıştır. 1981 yılı nüfus verilerine bakıldığında Bosna-Hersek nüfusunun 4,124.008 kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun % 39,5'i Müslümanlardan[1], % 32'si Sırplardan ve % 18,4'ünün Hırvatlardan oluştuğu görülmektedir. Nüfusun ülke içinde dağılımında ise bu etnik grupların bazı yerlerde homojen, bazı yerlerde ise heterojen bir dağılıma sahip olduğu göze çarpmaktadır. Yine 1981 yılında Bosna-Hersek'in 32 bölgesinde Müslümanlar, 31 bölgesinde Sırplar, 14 bölgesinde ise Hırvatlar çoğunluğa sahipti. 1981-1991 yılları arasındaki dönemde yüksek doğum oranlarına sahip olmaları nedeniyle cumhuriyet içindeki Müslümanların oranı artmıştır (Kenar, 2005: 169). 1981 yılında Bosnalı Müslümanların nüfus artış hızı binde 14.8 iken, Hırvatların binde 8.9, Sırpların ise binde 7.7'dir (Spasovski et al, 1995). Bu nüfus artış hızları, ülke etnik grupları içindeki Müslüman nüfus oranının artacağını işaret etmektedir. Gerçekten de 1991 yılı nüfus sayımı verilerine bakıldığında Müslüman Boşnakların nüfusunun ve toplam ülke nüfusu içindeki payının kayda değer ölçüde artmış olduğu görülmektedir.

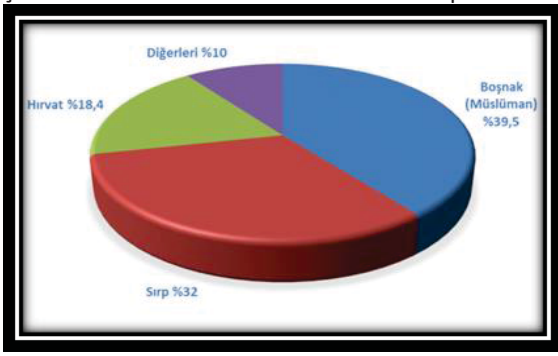
Bosna-Hersek'te 1991 yılında yapılan nüfus sayımı ise, savaştan hemen önce yapılan bir sayım olduğu için konumuz bakımından ayrı bir önem teşkil etmektedir. 1991 sayımına göre 4.394.574 kişiden oluşan Bosna-Hersek nüfusunun üç büyük etnik grubunu oluşturan Boşnaklar'ın 1.905.829, Sırplar'ın 1.369.258, Hırvatlar'ın ise 755.895 kişilik nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Bu nüfus miktarlarına göre ülke nüfusu içinde Müslüman Boşnakların % 43.7, Sırpların % 31.4, Hırvatların ise % 17.3'lük paya sahip oldukları görülmektedir (Spasovski et al, 1995).

Ülke içindeki etnik grupların nüfus artış hızları ve yıllara göre nüfuslarındaki artış miktarları karşılaştırıldığında Müslüman Boşnakların, Sırp ve Hırvatlara göre daha yüksek bir artış oranına sahip olduğu ve ülke toplam nüfusu içerisindeki miktar ve oranının yıllara göre daha fazla artış kaydettiği görülmektedir. Örneğin Müslüman Boşnaklar, 1971 yılında 1.482.430 kişi ile ülke nüfusunun % 39.6'sı, 1981'de 1.629.924 kişi ile ülke nüfusunun % 39.5'i ve 1991'de 1.905.829 kişi ile ülke nüfusunun % 43.7'sini oluşturmuşlardır. 1991 yılı sayım sonuçlarına göre Yugoslavya'daki Müslüman nüfusun % 83.5'i Bosna-Hersek'te yaşamaktaydı. Sırpların ise 1971 yılında 1.393.148 kişi ile Bosna-Hersek nüfusunun % 37.2'sini, 1981'de 1.320.644 kişi ile % 32.0'sini ve 1991'de 1.369.258 kişi ile % 31.4'ünü oluşturduğu görülmektedir.

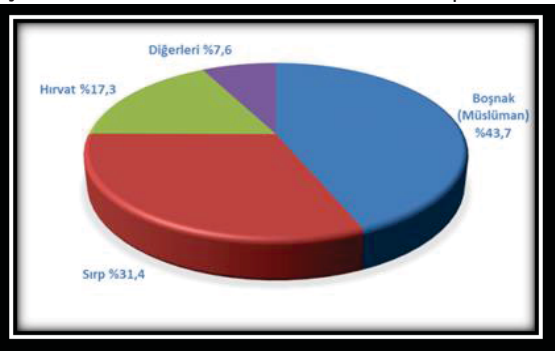
1 İstatistiklerde adı Müslümanlar olarak geçen grup, Bosna-Hersek içindeki Boşnakları ifade etmek amacıyla kullanılmaktaydı.

Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi Sırpların ülke toplam nüfusu içerisindeki oranı azalmıştır. 1991 yılı sayım sonuçlarına göre Yugoslavya'daki Sırp nüfusun % 16.1'i Bosna-Hersek'te yaşamaktaydı. Ülke içerisindeki Hırvat nüfus 1971 yılında 772.491 kişi ile ülkenin % 20.6'sını, 1981 yılında 758.136 kişi ile % 18.4'ünü, 1991 yılında ise 755.895 kişi ile % 17.3'sını oluşturmuştur. 1991 yılı sayım sonuçlarına göre Yugoslavya'daki Hırvat nüfusun %16.4'ü Bosna-Hersek topraklarında yaşamaktaydı. Bu rakamlara göre Bosna-Hersek içerisindeki Hırvat nüfusun hem miktarı hem de ülke toplam nüfusu içerisindeki oranı azalmıştır. Toplamda ülke toplam nüfusunun % 92.4'ü Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan oluşmaktaydı. Bu üç büyük etnik grup dışında 1991 yılında ülke nüfusunun % 5.5'i kendini "Yugoslav" olarak tanımlıyordu (Spasovski et al, 1995).

Şekil 1: 1981 Yılı Bosna Hersek'in Etnik Yapısı

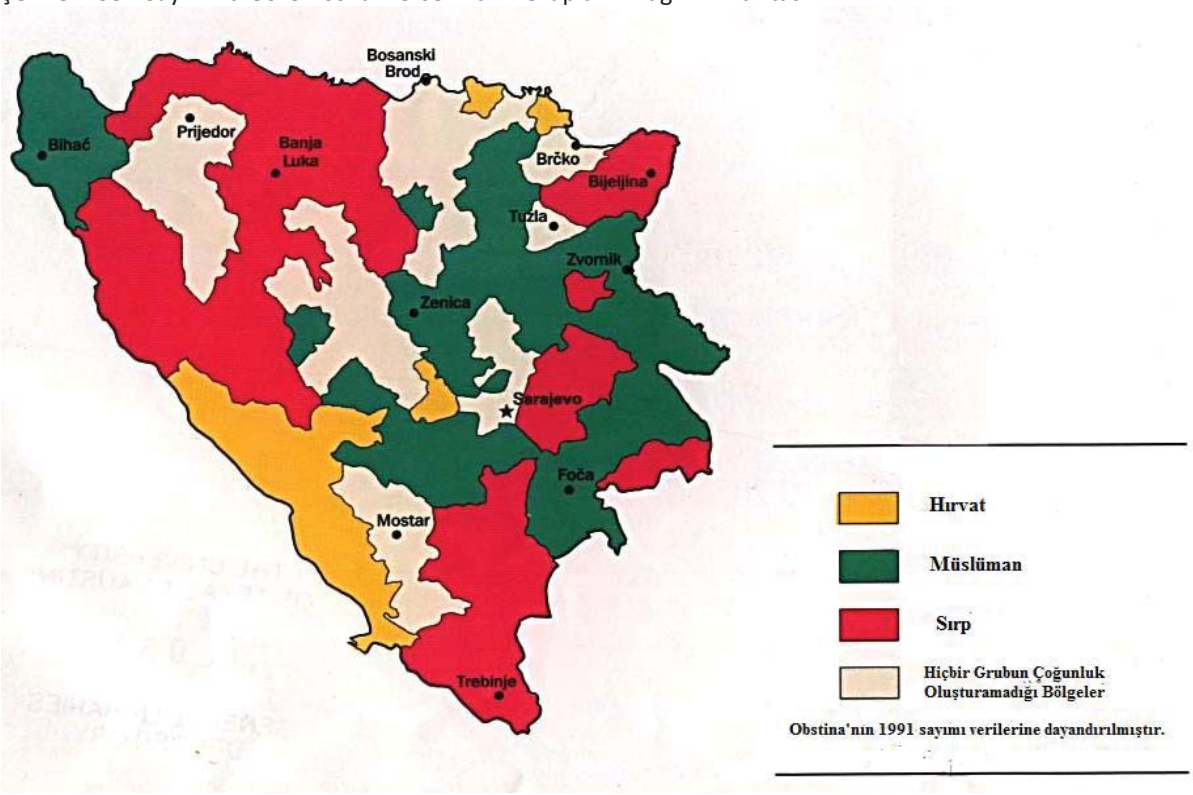

Şekil 2: 1991 Yılı Bosna Hersek'in Etnik Yapısı

1981 ile 1991 yılları nüfus verileri karşılaştırıldığında Sırp ve Hırvat etnik gruplarının ülke toplam nüfusu içindeki oranlarının azaldığı, buna karşılık Müslüman Boşnakların oranının kayda değer ölçüde arttığı göze çarpmaktadır. Bu durum her şeyden önce Müslüman Boşnakların, Sırp ve Hırvatlara göre daha yüksek doğum oranlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla 1981 yılında 4,124.008 sahip olan Bosna-Hersek nüfusu 1991 yılına gelindiğinde hem miktar olarak artmış ve 4.394.574 kişiye ulaşmış hem de toplam nüfus içerisindeki Müslüman Boşnakların oranı artmıştır. 1991 yılında da bir önceki dönem gibi ülkedeki en büyük etnik grubun Boşnaklar olduğu görülmektedir. Fakat aynı durum nüfusun ülke toprakları üzerindeki dağılımında söz konusu olmamaktadır. 1991 yılı Bosna-Hersek etnik gruplarının ülke içi dağılımına bakıldığında (Şekil 3) Boşnakların ülke toplam nüfusu içerisindeki oranlarına nazaran daha az alan kapladıkları, Sırpların ise ülke nüfusu içindeki oranlarına tezat oluşturacak biçimde daha geniş bir alana yayıldıkları göze çarpmaktadır.

Şekil 3: 1991 Sayımına Göre Bosna-Hersek Etnik Grupların Dağılımı Haritası.

Kaynak: University of Texas Libraries'den Türkçeleştirilerek alınmıştır, https:// www.lib.utexas.edu/maps/bosnia/ethnic_majoities_bosnia.jpg, (16 Aralık 2017'de erişildi).

Savaş öncesinde bu üç büyük etnik grup ülke içinde belirgin bir biçimde birbirlerinden ayrılmamış, yani kendi içlerinde tam anlamıyla homojen gruplar oluşturamamışlardır. Ülkede bulunun 105 ilin 39'unda Müslümanlar, 32'sinde Sırplar ve 14'ünde Hırvatlar çoğunluk teşkil ederlerken, 20 ilde hiçbir etnik grup çoğunluk oluşturamamaktaydı. Nüfus yoğunlukları ülke nüfus yoğunluğu ortalamasının oldukça altında olan Sırplar, toplam nüfusa oranlarından daha fazla toprak kaplamaktaydı. Sırpların çoğunluk teşkil ettiği kısımlar, birbirlerinden ayrı dört bölge oluşturmaktaydı. Bu bölgeler; batıda Hırvatistan sınırındaki Bosanska Krayina, Sırbistan sınırında bulunan Semberiya, Saraybosna'nın kuzeydoğusundaki Romaniya ve Karadağ sınırındaki Doğu Hersek bölgeleriydi. Hırvatlar daha çok Saraybosna'nın güneybatısında olmak üzere ülkenin kuzeyinde ve Saraybosna çevresinde bulunmaktaydı. Müslümanların çoğunluk oluşturdukları bölgeler ise Saraybosna'nın özellikle kuzeyi olmak üzere çevresinde, kuzeybatıdaki Bihaç çevresinde ve Sırp-Hırvat çoğunluk bölgelerinin arasında serpintiler halinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla böyle bir etnik dağılım haritasına sahip bir ülkede etnik-milli esasa dayalı üç bölge (veya milli devlet) oluşturmak ancak toplu göçler veya askeri yolla gerçekleştirilecek bir "etnik arındırma" ile mümkün olabilirdi (Bora, 1994: 86-87).

1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna savaşı, ülkede yaşayan tüm toplumları etkilemesine rağmen özellikle Müslüman Boşnaklar açısından ağır sonuçlara sebebiyet vermiştir. Özellikle Müslüman Boşnaklar, etnik temizlik ve soykırım olarak nitelendirilebilecek muamelelere maruz kalmıştır. Savaşta ölen yaklaşık 200 bin kişinin 160 bini Boşnaklardan oluşmuştur (O dönemdeki ülkedeki toplam Boşnak nüfusun yaklaşık % 10'una tekabül eder). 1995 yılının Temmuz ayında ise Srebrenitsa'da 8000 civarındaki sivil Boşnak, Sırplar tarafından yapılan katliamda hayatını kaybetmiştir (Çoğunluğu erkeklerden oluşan bu 8000 kişinin içinde bir kısım kadın ve küçük yaştaki çocuk da bulunmaktadır). Boşnak nüfusun yarıdan fazlası, yani yaklaşık bir milyon Boşnak evini terk etmek zorunda bırakılmıştır (Semercioğlu, 2017: 1346). Bosna Savaşı'nda Sırp milis ve askerleri tecavüzü, özellikle Boşnak kadınlarına karşı kitlesel ve sistematik bir etnik temizlik aracı olarak kullanmışlardır (Dalar, 2008:96).

Bu kadar ağır bir bilançoya sahip savaş sonucunda doğal olarak Bosna-Hersek nüfusunun yapısı da değişmiştir. Savaş, Bosna-Hersek nüfusunun hem miktarının hem ülke içi dağılımının hem de etnik grupların ülke toplam nüfusu içerisindeki oranlarının değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Dayton Anlaşması sonucunda kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin beşeri yapısı, Dayton Anlaşması öncesinde ülkenin gösterdiği beşeri yapı özelliklerinden bir hayli farklılık arz etmektedir.

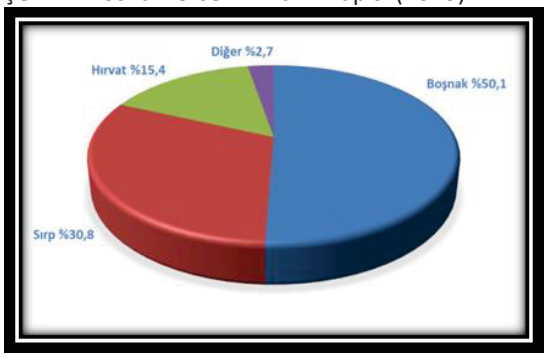
3. DAYTON ANLAŞMASI SONRASINDA BOSNA-HERSEK'İN ETNİK YAPISI

Dayton Anlaşmasına göre Bosna-Hersek Cumhuriyeti, on kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu (Federation of Bosnia-Herzegovina/FBiH) ve Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska/RS) adı altında iki ana bölgeye (entite) ayrıldı. Çoğunluğunu Boşnakların ve Hırvatların oluşturduğu Bosna-Hersek Federasyonu ülke topraklarının % 51'ini, Sırp Cumhuriyeti ise % 49'unu oluşturmaktadır.

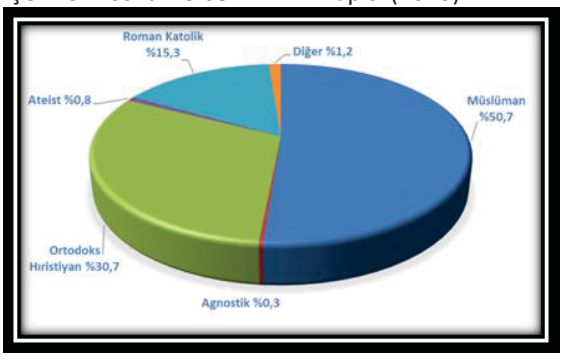
Bosna Savaşı'nda özellikle Sırpların Müslüman Boşnaklara karşı etnik temizlik uygulamaları, toplu katliamlar, insan hakları ihlalleri, yerinden etme gibi savaş suçları ülke etnik ve beşeri yapısını derinden etkilemiştir. Her şeyden önce Sırpların bu savaştaki en önemli hedeflerinden birinin homojen Sırp bölgeleri elde etmek olduğu ve bu amaçla "etnik arındırma" stratejisi uyguladıkları, bunu da tüm dünyanın gözü önünde gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Örneğin Prejidor savaş öncesinde 120 bin kişinin yaşadığı bir kentti. Bu nüfusun % 44'ü Müslüman, % 42.5'i Sırp, % 5.6'sı Hırvat, % 5.7 Yugoslav (kendini Yugoslav olarak tanımlayan) ve % 2.2'si Rutenyalı, Ukraynalı ve İtalyan iken, Sırp müdahalesi sonrası Sırp olmayanların sayısı 3 bin kişiye düşmüştür (Bora, 1994: 147). Yine ülkenin birçok yerinde Sırpların toplama kamplarında Müslüman Boşnaklara işkence, etnik temizlik ve toplu katliamlar uyguladığı ortaya çıkmıştır. Savaş öncesinde Müslüman Boşnak nüfusun çoğunlukta olduğu ülkenin doğusundaki Srebrenitsa, Foça, Zvornik, Bratunac, Višegrad gibi kentlerde Sırpların uyguladığı etnik temizlikten dolayı Müslüman nüfus neredeyse tamamen yok olmuştur (http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirplardan-nato-ve-abye-posterli-tepki, 6 Ocak 2018'de erişildi).

Bosna Savaşı'nda ölenlerin sayısı yaklaşık 200 bin kişi iken 2 milyondan fazla kişi de yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu kişilerin büyük bir kısmını ise Müslümanlar oluşturuyordu. Mülteciler; Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'a (Sırbistan ve Karadağ'a sığınanların çoğu Sırp ve Karadağlıdır) gibi komşu ülkelere sığınırken, yaklaşık 1 milyon kişi ise sığınacak yer bulamamakta ve Bosna-Hersek içerisinde oradan oraya göçmekteydi. Eski Yugoslavya ülkeleri dışındaki ülkelere geçebilen mültecilerin sayısı ise 500 binin üzerindeydi (Bora, 1994: 149-151).

Şekil 4: Bosna Hersek'in Etnik Yapısı (2013).

Şekil 5: Bosna Hersek'in Dini Yapısı (2013).

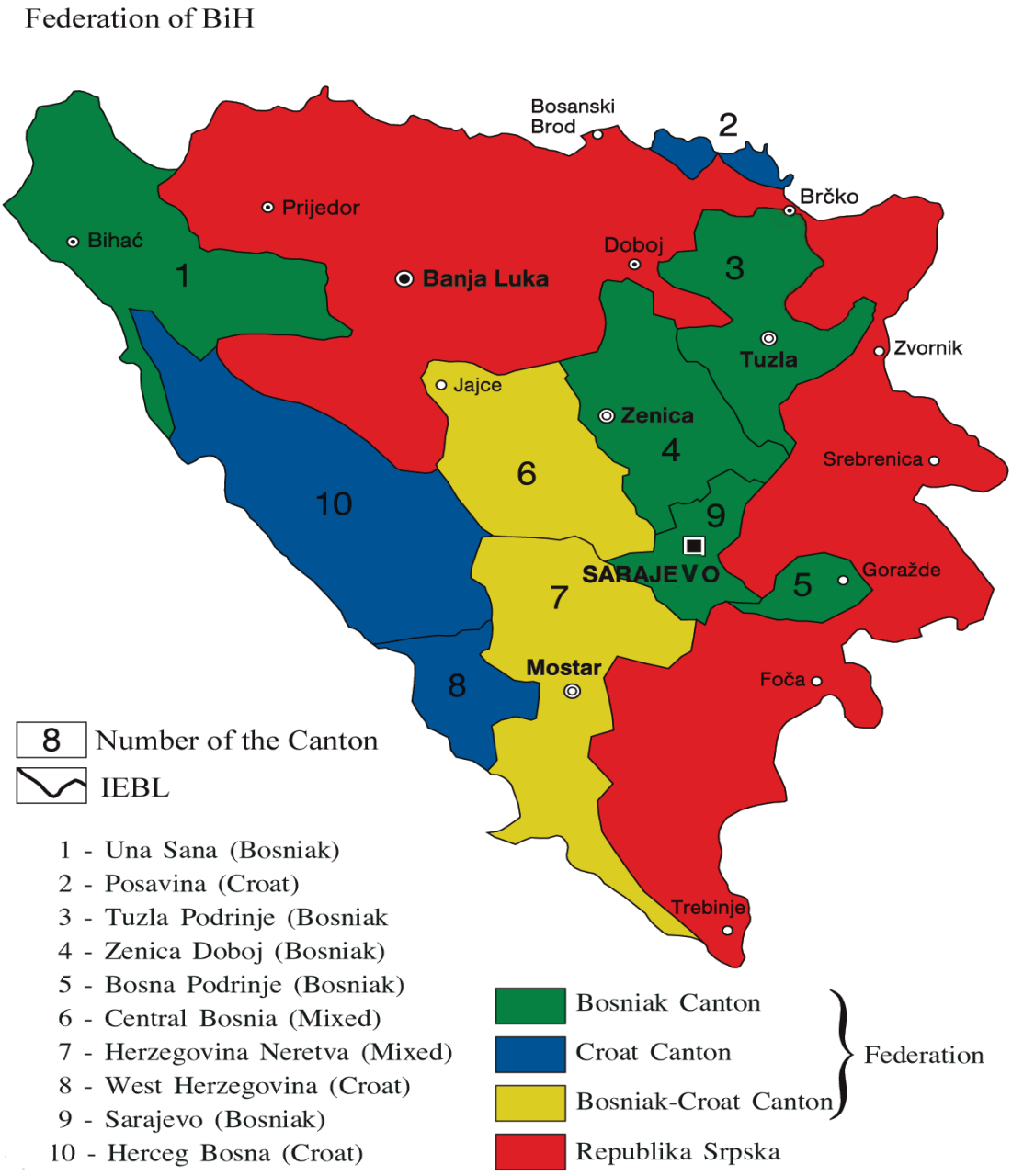
2013 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Bosna-Hersek toplam nüfusu 3.531.159'dur. Boşnak-Hırvat Federasyonu 2.219.220 kişi, Sırp Cumhuriyeti nüfusu 1.228.423kişi, Borcko Özerk Bölgesi ise 83.516 kişidir (*Households And Dwellıngs In Bosnıa And Herzegovına 2013 Fınal Results*, 2016: 25). Toplam nüfus içinde Boşnaklar % 50.1, Sırplar % 30.8, Hırvatlar % 15.4, diğer gruplar % 2.7'lik bir orana sahiptir. Ülke nüfusunun dini yapısı % 50.7 Müslüman, % 30.7 Ortodoks Hristiyan, %15.3 Roman Katolik, % 0.8 Ateist, % 0.3

Agnostik, % 1.2 ise diğerleridir. Buradan da anlaşılacağı gibi ülke toplam nüfusu içerisindeki en büyük grubu Müslüman Boşnaklar oluşturmaktadır. Müslüman Boşnakların ülke nüfusu içerisindeki oranları ile ülke topraklarında çoğunlukta olduğu bölgelerin oranı bakımından bir uyuşmazlık vardır. Ülke topraklarının % 51'lik kısmı toplamda 65.5'lik bir nüfus oranına sahip Boşnak ve Hırvatların kontrolündeki Bosna-Hersek Federasyonu, % 49'luk kısmı ise toplamda % 30.8'lik nüfus oranına sahip olan Sırpların kontrolündeki Sırp Cumhuriyetine aittir. 1991 yılındaki sayıma göre ülke nüfusu içerisinde % 31.4'lük bir orana sahip olan Sırplara ülkenin % 49'luk bölümünün verilmesi Dayton Anlaşması'nın Sırplar açısından kazançlı olduğunu göstermektedir. Bugün de Dayton Anlaşması'nın şekillendirdiği ülkedeki idari bölünüşün, sahadaki etnik ve beşeri yapıyı yansıtmadığına dair görüşler ve itirazlar vardır. Özellikle bu anlaşmanın Sırplara, Bosna Savaşı'ndaki hedeflerinin bir kısmını temin ettiği ve kendilerine ait bir cumhuriyeti hediye ettiği yönünde eleştiriler mevcuttur. Dolayısıyla Bosna Savaşı ile Sırbistan'a bağlanma ve "Büyük Sırbistan"ı kurma amacındaki Bosna Sırplarının, bu doğrultuda Dayton Anlaşması ile çok büyük bir avantaj elde ettikleri açıktır.

Dayton Anlaşması'nda yer verilen en önemli konulardan biri de mültecilerin evlerine dönüşü meselesidir. Dayton Anlaşması'nın üçüncü bölümünde yer verilen Mülteciler ve Yerlerinden Edilenler Anlaşması'na (Ek 7) göre "Bütün mülteciler ve yerlerinden edilenler kendi evlerine serbestçe dönme hakkına sahiptirler. 1991'den beri süren çatışmalarda mahrum edilen mülkiyetleri geri alma, geri alınamayan mülkiyetlerin ise bedellerinin ödenmesi hakkına sahip olmalıdırlar." (Özdemiroğlu, 1996: 287). Anlaşmaya ve BM teminatına rağmen yerlerinden edilenlerin ve mültecilerin dönüşleri henüz tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. 2 milyondan fazla kişinin yerinden edildiği ve/veya mülteci konumuna düştüğü savaşın sonunda imzalanan Dayton Anlaşması'ndan 2003 yılına kadar yaklaşık 1 milyon kişi evine dönebildi. Bu, toplam mülteci/yerinden edilen kişi sayısının ancak yarısı kadardır (Dalar, 2008: 108).

Bugün Bosna-Hersek ülke yönetiminde merkezi kurumların zayıf olduğu ve iki taraf arasındaki ayrılıkların karar almayı imkânsız hale getirdiği bir gerçektir. Bu yönüyle ülke uluslararası yönetime bağımlı haldedir. Dolayısıyla hali hazırda Bosna-Hersek Cumhuriyeti işler haldeki bir devlet mekanizması görüntüsünden çok uzaktır (Erbesler, 2014: 29). Dayton Anlaşması ülkede toplam 14 meclis,180 bakanlık ile oldukça karmaşık bir siyasi ve bürokratik mekanizma oluşturmuştur. Bir yandan bu siyasi ve bürokratik sistemle ülke yönetilemez duruma gelirken diğer yandan gayri safi yurtiçi hâsılanın % 60'ını tüketen siyasi yapı sürdürülebilir bir yapıda olmaktan çok uzaktır (Remenyi, 2012: 135). Yine Dayton Anlaşması Bosna-Hersek Devleti'nin üniter yapısını destekler görünmesine rağmen esasta ülkenin bölünmüş halini pekiştirmekte ve entegrasyonu zorlaştırmaktadır. Ayrıca toprak paylaşımı ve devlet yapısından tatmin olmayan Sırpların ve Hırvatların uygun koşullar yakalandığı takdirde Sırbistan ve Hırvatistan'la birleşme niyetlerini korumaları nihai barışın önündeki en önemli tehditlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Dalar, 2008: 106-107).

Şekil 6: Bosna-Hersek'in İdari Bölünüşü

Kaynak: http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/federation-of-bih.gif, (6 Ocak 2018'de erişildi).

Günümüzde Bosna-Hersek'te Boşnaklar daha çok ülkenin orta kısmında yoğunlaşırken Hırvatlar Hırvatistan, Sırplar ise Sırbistan sınırında yoğunlaşmıştır. Ülke topraklarının yaklaşık % 70'i Sırp ve Hırvatların elinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca jeopolitik bakımdan önemli olan ülke sınırları da neredeyse tamamen bu iki etnik grubun yani Sırp ve Hırvatların kontrolü altında bulunmaktadır (Özkan, 2014: 65) Müslüman Boşnakların ise ülke toprakları üzerinde, toplam nüfus içerisindeki paylarıyla orantılı bir dağılıma sahip olmadığı görülmektedir (Harita 2).

Dayton Anayasasına göre Bosna Hersek, iki devletçik ve üç kurucu halktan oluşmaktadır. Üç kurucu halkın hakları, azınlıklara tanınan haklardan daha fazladır. Böylece doğrudan ayrımcılık yapılmaktadır ve Dayton Anayasası doğrudan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal etmektedir. Dayton'a göre devletçiklerin yetkileri, Bosna Hersek Devletinden daha fazladır. Böyle bir düzenleme Bosna Hersek'in egemenliğini zayıflatmaktadır ve devlet organlarını işlevsiz konuma getirmektedir. Uluslararası toplum, Dayton

Anayasasının zayıf noktalarını başından beri bilmekteydi, ancak son zamanlarda böyle işlevsiz bir anayasasının reform edilmesini bir zorunluluk olarak görmeye başlamıştır. Uluslararası toplumda hala, savaş zamanında olduğu gibi Bosna Hersek konusunda fikir birliği yoktur.

Bosna Hersek hala fonksiyonel bir devlet değildir. Dayton Anayasası üniter ve mültietnik bir Bosna Hersek Devleti kurmaya çalışmıştır ama başaramamıştır. Bosna Hersek her düzeyde etnik açıdan ayrılmış bir ülke imajı vermektedir. Yetki paylaşım sistemi, olumsuz sonuçlar doğurmuştu. Devletçikler güçlü yetkilere sahip olduktan sonra kendi etnik politikalarını yürütmeye başlamışlardır. Sırp Cumhuriyeti buna en iyi örnektir. İki devletçiğin iç yapıları birbirine benzememektedir. Sırp Cumhuriyeti merkeziyetçi bir yönetim biçimi sürdürmektedir. Buna karşılık Bosna Hersek Federasyonu on kantodan oluşmaktadır. Sırp Cumhuriyetinde ise kantonlar yoktur, belediyeler yerel birimler olarak bulunmaktadır. Dayton Anayasası bu ülkeyi geriye çekmektedir. Böyle bir durumu Sırp Cumhuriyetinden gelen liderler değerlendirmeye çalışmaktadır. Dayton Anayasası, yerli siyasetçilerin anlaşması olarak ortaya çıkmamıştır. Uluslararası toplumun baskısı altında ortaya çıkan bu anayasa ancak uluslararası toplumun baskısı ile değiştirilebilir (Numanoviç, 2011 :123-124).

SONUÇ

Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerden biri olan Bosna-Hersek, bağımsızlık ilanının ardından kendini bir savaşın ortasında bulmuştur. Kendisini Yugoslavya'nın mirasçısı olarak kabul eden Sırbistan, Bosna Savaşı'nı başlatmış ve bu savaşta birçok savaş suçu işlemiştir. Bosna Savaşı'nı sonlandıran Dayton Anlaşması ile birlikte federal bir yapıdaki Bosna-Hersek Cumhuriyeti kuruldu. Ülke kendi içinde iki bölüme-entiteye ayrıldı. Ülkenin % 51'lik kısmında Bosna-Hersek Federasyonu, % 49'luk kısmında ise Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska) kuruldu. Böylece ülke resmen iki entiteye ayrılmış oldu. Bu anlaşma ile Bosna Savaşı'nda birçok savaş suçu işleyerek homojen etnik birimler elde etmeyi amaçlayan Sırplar, özellikle ülkenin doğusunda bu amaçlarına büyük oranda ulaşmıştır. Dayton Anlaşması ile Sırplara özel bir entite kurulması, ayrıca 1991 yılı verilerine göre ülke nüfusunun % 31.4'ünü oluşturan Sırplara ülkenin % 49'unun verilmesi bu anlaşmanın çelişkilerinden yalnızca birkaçıdır.

Bu çalışmanın araştırma konusu kapsamında 1981, 1991 ve 2013 yılları nüfus verilerine göre Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin etnik yapısı incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu verilerin ait olduğu üç dönemde Bosna-Hersek etnik yapısının çeşitli özellikleri dikkati çekmektedir:

- Ülke etnik ve dini grupları içerisinde en fazla nüfusa ve nüfus oranına sahip olanlar Müslüman Boşnaklar olmuştur.
- Özellikle doğum oranları ve nüfus artış hızlarına bakıldığında, Müslüman Boşnakların artış hızlarının ülke içindeki diğer etnik gruplara göre yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülke toplam nüfusu içinde Müslüman Boşnak nüfus oranı hızla artarken, Sırp ve Hırvat nüfus oranları ya az miktarda artmış ya da azalmıştır.
- Yine etnik dağılıma bakıldığında ülkede Hırvatların daha çok batı ve güneyde, Sırpların kuzey ve doğuda, Boşnakların ise iç bölgelerde yoğunlukta oldukları görülmektedir.
- Ülke nüfusunun etnik-coğrafi dağılımında Sırplar Sırbistan, Hırvatlar ise Hırvatistan sınırlarına yakın bir dağılış göstermektedir. Bu da adı geçen etnik grupların kendi "anavatan"larına yakın bölgelerde çoğunluk oluşturdukları ve jeopolitik-stratejik önemi fazla olan sınır bölgelerini ellerinde bulundurdukları anlamına gelmektedir.
- Dayton Anlaşması'nın oluşturduğu iki entitenin coğrafi büyüklüğü ile 2013 yılı nüfus verilerine göre ülkenin % 50.1'lik nüfusunu oluşturarak çoğunluğa sahip olan Müslüman Boşnakların, nüfus oranları ile orantılı bir coğrafi üniteye sahip olmadıkları görülmektedir.
- Yine ülke nüfusu içerisinde en büyük etnik ve dini grubu oluşturan Müslüman Boşnaklar, Dayton Anlaşması ile iki ayrı entite içerisinde bölünmüş bir vaziyette kalmıştır. Bu da aynı zamanda Müslüman Boşnakların aslında ülke toplam nüfusu içerisinde büyük çoğunluğa

sahip olmasına rağmen, her iki entite içerisinde de bu çoğunlukları ile eşdeğer bir şekilde güçlü olamadıkları anlamına gelmektedir.

- Günümüz Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde savaşın maddi ve manevi izleri henüz silinebilmiş değildir. Dayton Anlaşması çatışmayı durdurmuş fakat adil bir sistem getirememiştir. Dolayısıyla ülkedeki etnik gruplar arasındaki sorunlar ve gerilimler son bulmamış, hiçbir taraf bu anlaşma ile tatmin olmamıştır. Sonuç olarak Dayton Anlaşması ile kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti kalıcı bir barış ve adil bir sistem üzerine bina edilmediğinden, gelecekte yeniden dini ve etnik kökenli gerilim ve çatışmalara sahne olacak gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir. (2016). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Bora, Tanıl. (1994). Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası. İstanbul: Birikim Yayınları.

Census Of Populatıon. (2016). Households And Dwellıngs In Bosnıa And Herzegovına 2013 Fınal Results. Sarajevo: Agency For Statistics of Bosnia and Herzegovina.

Cutts, Mark. (1999). The Humanitarian Operation İn Bosnia, 1992-95: Dilemmas Of Negotiating Humanitarian Access. New Issues In Refugee Research. Geneva: Policy Research Unit, UNHCR. 16 Aralık 2017 tarihindehttp://www.unhcr.org/3ae6a0c58.pdf adresinden erişildi.

Dalar, Mehmet. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1, (16), 91-123.

Ek(1)Bosna-HersekRaporu. (1992). 16 Aralık 2017 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_19BosnaHersek.pdf adresinden erişildi.

Ekinci, Mehmet Uğur. (2014). Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu, İstanbul: SETA Vakfı.

Erbesler, Esat Ertaç. (2014). Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Anlaşması. İstanbul: Biyografi Net Yayıncılık.

Kenar, Nesrin. (2007). Bosna-Hersek Savaşı. O. Karatay, B. A. Gökdağ (Drl.). Balkanlar El Kitabı içinde. (s. 169-191). Ankara: Karam & Vadi Yayınları.

Kenar, Nesrin. (2005). Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya. Ankara: Palme Yayıncılık.

Lampe, John R. (2017). Bosnian Conflict. 16 Aralık 2017 tarihinde https://www.britannica.com/event/Bosnian-conflict adresinden erişildi.

Numanoviç, A. (2011) Dayton Sonrası Bosna Hersek ve Avrupa-Atlantik Entegrasyonu, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Özdemiroğlu, Nejat (çev.) (1996). Birleşmiş Milletler Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna-Hersek Dayton Anlaşması Eki İle. İstanbul: Umut Matbaacılık.

Özkan, Behlül. (2014). Bosna'da Kalıcı Barış Mümkün Mü? Bilge Strateji. 6(10), 63-84.

Pulat, Tunç. (2015) Bosna-Hersek'te Devlet İnşa Süreci: 1996-2013 Dayton Antlaġması Sonrasında Bosna-Hersek, Atılım Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Remenyi, Peter. (2012). The Statehood of Bosnia-Herzegovina According to the Hartshorne Model. Historia Actual Online. 27.129-140.

Schmidt, Fabian. (2005). Uluslararası toplumun Bosna Hersek Karnesi. 21 Aralık 2017 tarihinde http://www.dw.com/tr/uluslararas%C4%B1-toplumun-bosna-hersek-karnesi/a- 2521377 adresinden erişildi.

Semercioğlu, Harun. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:16 Sayı:63 (1339-1360).

Sırplardan NATO ve AB'ye posterli tepki. (2012). 6 Ocak 2017 tarihinde http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirplardan- nato-ve-abye-posterli-tepki adresinden erişildi.

Spasovski, Milena. Zivkovic, Dragica, Stepic, Milomir. (1995). The Ethnic Structure of the Population in Bosnia and Herzegovina. The Serbian Questions in The Balkans. Belgrade: University of Belgrade Faculty of Geography. 21 Aralık 2017 tarihinde https://www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/spasovski-zivkovic-stepic-bosnia.html adresinden erişildi.

Türbedar, Erhan. (2010). Barışının 15. Yıldönümünde Bosna-Hersek: Dayton Barış Anlaşması'nın Neticelerinin Değerlendirmesi, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).

UN Officials Recall 'Horror' Of Srebrenica As Security Council Fails To Adopt Measure Condemning Massacre. (2015). 16 Aralık 2017 tarihinde

Yavuz, Nilüfer. (2014). Avrupa'nın Ortasında Bir Dram: Bosna. 14 Nisan 2014. 16 Aralık 2017 tarihinden http://www.gencbaris.com/avrupanin-ortasinda-bir-dram-bosna/ adresinden erişildi.